

Menzel'in Dilinden Billur Köşk Masalları

Crystal Manor Tales with Menzel's Expression

Reyhan Gökben SALUK

Özet

Masallar kolektif bilinçdışının yansıdığı en sıra dışı metinlerdir. Bu yansıtma, kültürel süreklilik içinde, halkın hayat felsefesine, zihniyetine, yaşama biçimine, insanî ilişkilerine, davranışlarına ve tecrübelerine dair pek çok unsuru ihtiva eder. Kültürel süreklilik tanımı ise, bireylerin ve toplumların tekâmül süreçlerinin takibinde masal anlatılarının taşıdığı rol ve eğitimsel işlevlerle ilgili görünmektedir. Bu vasıflarının dışında masallar ile ilgili yapılan çalışmaların bilimsel ölçütlerle incelenmesi, tarihî verilerle değerlendirilmesi konusu sosyo-kültürel bağlam çözümlemelerinin önünü açacağı gibi yeni felsefî ve fikirlerin üretimine de malzeme taşıyacak konumdadır. Kültür, bir toplumun maddî ve metafizik alanlara verdiği değerlerin toplamı ise halk masallarında yer alan ve kültürel aktarımla bağlantılı olan semboller dünyası, tipler ve motifler gibi metin unsurları öncelikle kültür araştırmalarına katkı sağlayacak niteliktedir.

Makalenin ikinci bölümünde; Anadolu sahası Türk masalları arasında sayılan ve masal külliyyatımız içinde önemli bir yeri olan Billur Köşk masalları hakkındaki araştırmalar ele alınmıştır. Ayrıca, Menzel'in Billur Köschk (Billur Köşk) adlı eseri ve Georg Jacob'un aynı eserde yer alan son sözü değerlendirilmiştir. Yabancı Türkolog ve oryantalistlerin bizim kültürümüze ve folklorumuza bakış açıları hakkında bir fikir sahibi olmamıza yardımcı nitelikteki bu eser, Billur Köşk masallarının yabancı bir dile çevrildiği ilk yayın olması bakımından da önemlidir. Bunun dışında Menzel ve Jacob öncülüğünde Türk masal

motifleri ile ilgili olarak ortaya sürülen fikirlerin kültürel etkileşimler ve masalın urformu ile ilgili bilimsel mecralarda yürütülen görüşlerle bağlantılı olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Edebiyatı, Masal, Masal Araştırmaları, Billur Köşk Masalları, Theodor Menzel.

Abstract

Tales as a material of folk are the most genuine texts where the collective unconscious field is reflected. This reflection contains many elements regarding the philosophy of life, mentality, living style, human relations, behaviors and experiences of the society within the cultural continuity. Whereas cultural continuity term is considered related with the roles and educational functions carried by the tale narratives following the processes of maturation of the individuals and societies. The subject of reviewing, evaluating and interpreting the Turkish folk tales dependent to scientific scales shall remove the barriers against the socio-cultural context resolutions and also shall provide materials to the establishment of new ideas regarding the social philosophy. If culture is the total of the values a society places on the material and metaphysical areas, the world of symbols, characters and motives present in the folk tales and connected with the cultural convection are seen to be carrying a property of tool in the development of primarily the cultural researches.

Dr., Gazi Üniversitesi rgsaluk@gazi.edu.tr

In the second part of this paper, the researches on the Billur Köşk (Crystal Manor) tales that have an important place in our folk tale literature and are counted among the Anatolian filed Turkish folk tales are discussed. Also the Billur Köschk (Billur Köşk) titled work of Menzel that has a authentic place among the current works is evaluated with the last words of Georg Jacob. This work that can help us to have an idea on the view of the foreign Turcologists and orientalists on our culture and folklore is also important as being the first

publication in which the Billur Köşk tales are translated to a foreign language. Besides, it can be seen that the ideas proposed related to the Turkish folk tale motives under the lead of Menzel and Jacob are related to the views conducted in the scientific circles related to the roots of the cultural interactions, urforms and the folk tales.

Keywords: Turkish Folk Literature, Tale, Tales Research, Crystal Manor Tales, Theodor Menzel.

Giriş: Masal, Kültür ve Toplum İlişkisi

Bir milletin teşekkülünde önemli bir yeri olan kültür; maddi ve manevi değerlerin, toplumsal kıymetlerin, görüş ve zihniyetlerin yanı sıra bireylerin yaşam tarzlarının, davranış biçimlerinin tamamıdır. Dolayısıyla kültür, bir milleti diğer milletlerden ayıran yegâne ve etkin unsurların yekûnudur. Masallar da kültür taşıyıcılıkları vasfıyla, ait oldukları millete dair dünya görüşünden ve yaşam felsefesinden izler taşımaktadır. Bu anlatılar; sembol, tip ve motif dizgeleriyle, insanlığın özendiği, arzuladığı medeni ve yerleşik hayat biçimlerini anadilin imkânlarıyla dile getirir; olağanüstü bir aktarımla insanoğlunun başından geçenleri geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanın terkinde anlatır.

Genellikle doğaüstü varlıklara ve olaylara yer veren, belirsiz bir zamanda geçen, ağızdan ağza anlatılarak, kuşaktan kuşağa aktarılarak sürüp giden ve bir hikmet dersi vermek amacı güden alegorik anlatılar olarak tanımlanan masallar; gerçekliğin ve gerçeküstülüğün diyalektiğinde kurgulanır. Halk edebiyatının diğer ürünleri gibi masallar da ait oldukları kültürel çerçevede anlatıcı, dinleyici birlikteliğinden ilham alır. Masallar, anlatıyı yaratan kişinin etkileri bir müddet sonra silinmeye başlayıp toplumun duygu, düşünce ve dünya görüşüne entegre olunca geneli de kucaklamış olur. Bu sistem hayali ve realist olanın kurgusallığında Neolitik çağdan bu yana, aileden buduna geçiş sürecini, milletlerin medenileşme çizgisini, yerleşik hayatın hemen bütün hususlarını simgesel çağrışımlarla ifade eder (Huth 2013: 216). Umay Günay'ın da (1998: 438) belirttiği şekliyle, medenileşme sürecinin eğitim malzemesi olarak masalların kültür araştırmalarındaki yeri tartışılmazdır: "*Masal yalnızca çocukları eğlendiren ve eğiten bir edebî tür değil, halkın romanı ve hikâyesidir. Masallar sanayi öncesi toplumların hayata bakışını ve arzularını hayallerini kalıplaşmış bir yapı içinde aktaran sözlü bir edebî türdür. İnsanların gerçek hayatları ile düşleri masallarda birleşmiştir. Masallarda olağanüstü diye nitelendirilen pek çok araç aslında bugün gerçekleşmiştir*".

Evrenselliği, tarihselliği, yaygınlığı ve psikolojik-toplumsal işlevleriyle tipik değerler eğitimi aracı olarak masallar, mitik ve epik ürünlerde de karşımıza çıkan ortak zihin temalarını yansıtır. Axel Olrik, "*Halk Anlatılarının Epik Yasaları*" adlı makalesinde gelenekselden evrensel taşıyan ortak zihin unsurlarını ve bu unsurların ilkel mitoloji ile bağlarını vurgulamıştır. Masalda da insanlığın kendini gerçekleştirme çabasına değinildiği ifade edilmiştir (Çobanoğlu 2002: 135,136; Olrik 1965). Masallarda iyilik, hak tanırılık, doğruluk ve adalet gibi ortak insanî değerler bilhassa vurgulanır. İşte bu ve benzeri sebeplerden ötürü halkın atasözlerinden olduğu gibi masallarından da alınacak pek çok hikmet vardır. Tarihin en eski çağlarından itibaren masallarda idealize edilen kişi, durum ve vaka dizgesi; yeniden ve sanatsal yaratımın imkânlarıyla hayalin gerçek sınırlarını zorlar ve bu sayede kişiöğlunun hafızasına kazınmış olur.

Masal kişiye kendini gerçekleştirme sürecinde karşılaşacağı sorunlu durumlar, olaylar karşısında birtakım pratik çözüm önerileri sunar. Kurguda asıl amaç kati hükümde bulunmak ve bir ahlak dersi vermekten ziyade dinleyicinin veya okuyucunun hikmete ulaşmasını sağlamaktır. Kuşkusuz bu

hikmet, masalın ait olduğu millete has bir düşüncenin, ideal toplum yaratma arzusunun ürünüdür. Türk masalları, toplumsal huzuru ve gelişimi yönlendiren etik ve sosyolojik iletileri bilhassa destekler, böylelikle toplumsal eğitimin en yaygın araçlarından biri konumuna gelir. Örneğin; Türk masallarında tipler, akıl ve hüner göstermeden mutluluğa erişemezler (Günay 1998: 432). Ayrıca çalışkanlık, azim, sabır gibi değerler bu metinlerde özellikle vurgulanan hususlardan sayılır.

Anlatıcı masallar aracılığı ile bir ibret dersi vermeyi amaçlarken kişileştirici, simgeleştirici, çok boyutlu betimleyici ve öyküleyici bir denge kurar. Bu denge dinleyicinin veya okuyucunun ahlak dersini kendi tecrübeleriyle birleştirip "*hikmet*"e erdiğinde asıl amacına ulaşmış olur. Böylelikle masallar örnekleme ve simgeleme yoluyla hem bilindik bir olgu üzerine hem de nesnelere görünüşüne (yani ontolojik düzleme) dair dolaysız olarak kavranabilen olağan ve olağanüstü bir oyun kurgular. Bu oyunu örneğin; Türk masallarının en etkili yaratım araçlarından biri olarak görülen ve alegorik anlatılar olarak vasıflandırılan tekerlemeler ile başlatır. Böylelikle dinleyici ile psikolojik bir etkileşim içine girer. Böylelikle bilinçli bir şekilde insan zihnini biçimlendirme anlayışıyla mitte birleşir ve çağrışımlarla bireyin zihinsel kodlarını uyandırma yolunu benimser.

Pek çok kaynaktan beslenerek ortaya çıkan masallar bir milletin en eski ve en zengin hazineleridir. Arnold Van Gennep'e göre, folklor halk masalları ile başlamıştır ve masalarda psikoloji iptidaidir (Gennep 1924'ten alıntılan Tezel 1968: 448-449). Bu teze bağlı olarak masal metinleri incelendiğinde onda medeniyetin en eski izleri ve tabii ki bir millete ait kolektif bilincin aktarımlarını bulmak olasıdır.

Masalarda yerleşik hayata geçişin insanlık tarihindeki tesirlerini, toplumaşma süreçlerini nesnelere soyutlama yoluyla anlam birimleri hâline dönüştürülmesi suretiyle dile getirildiği görülmektedir. Böylece kendi iç dünyası ile çevresinde olanı bağdaştırmaya çalışan insanoğlu doğal bir süreç içinde hem kendisinin hem toplumun özlemlerini iyinin, güzelin zaferini ortaya koyarak ve ahlaki yücelterek ifade etmeye çalışır. Böylece "*bütüncül bir yaratım*" olarak masallar; zamanla ortak inanç, geleneksel yaşam ve yeni ifade biçimleriyle kuşaktan kuşağa geçen, değişen, çeşitlenen ve geleceğe uzanan sosyal bir ortama zemin hazırlar (Demiray 1991; Demiray 1986: 13).

Masal, mitoloji ile sürekli bir etkileşim hâlinindedir. İnsanlığın medenileşme sürecinde mitik-millî tefekkürün masalarda motifler ve arketipler aracılığı ile tekrarı söz konusudur. Masalların teşekkülünde hangi sosyal, tarihî, ekonomik ve dinsel etmenlerin etkili olduğu mitik unsurlar bağlamında tartışılmalıdır. Masalların insanlık tarihinin binlerce yıllık tapusu olduğunu düşünülürse toplumsal ve tinsel açıdan bu anlatıların insanî gerçeklere ve toplum yapısına dair izler taşıdığı söylenebilir (Belgil 1986: 55-76). Bu metinlerde insan tiplerinin hem gerçekçi hem olağanüstü yönleri, olayların sosyolojik dayanakları ve kurgunun gelenekselliği evrensel normlara atıfta bulunarak ahenkli bir çizgi dâhilinde ilerlemektedir. Bu yönüyle masallar sadece gerçek dışı dünyayı anlatan soyut bir tür değildir (Belgil 1986: 55-76). Masal tiplerinin eylemlerine yüklenen mesaj, imgelerin sınırsızlığı ile birleşince anlatıcıdan metne oradan da topluma uzanan yapısal bir bütünlük gösterir. Böylece bir toplumun bilimsel ve teknolojik gelişiminden sosyolojik yapısına kadar pek çok alanda ilerlemesine zemin hazırlanmış olunur. Masal, gerçeği gerçekdışının imkânlarıyla dile getirirken hayalî olanı kişileştirerek hukuka, ahlak kurallarına ait söylemlerde bulunan bir tür hüviyeti kazanır.

Ziya Gökalp, halk masallarının özgün bir lisanının olduğunu ifade etmektedir. Kuşkusuz bu lisan masalın ait olduğu milletin kültürüne dair dil zevkini en ince şekilde dile getirmektedir. Bu dil zevki masallara rağbeti arttıran önemli bir faktör olmaktadır. Kendisi de eski Türk dinine ait mitleri, destanları ve hikâyeleri; şiirlerinde vatan ve millet sevgisini kuvvetlendirmek, millî birliği güçlendirmek gayesiyle kaleme almıştır. (Atnur 2011: 33; Filizok 1991: 279). Masalların sözlü gelenek içindeki izlerinin takibiyle kaynağına inilebileceğini ve derlemeler yoluyla, metin

incelemelerinin geliştirilmesiyle araştırmacılara yeni araştırma alanlarının açılacağını savunur. Nesillerin ana dilini öğrenebilmelerinde katkıları büyük olan masalların, millî bir coğrafya içinde maziye ait pek çok unsuru da bünyesinde barındırdığı görülür (Gökalp 1922: 9-13). Masallarda evrensel anlamda insanın gerçek hayatla düşleri arasında bağlantı kurulmakta, iyiliğe ve mutluluğa giden yol özgün bir sembol diliyle anlatılmaktadır. İyinin kötüye zaferinin, bireyin ancak gölgesinden kurtulup kendini gerçekleştirmesi suretiyle mümkün olacağı bu metinlerin savunma dili olarak karşımıza çıkar. Bunun dışında masal araştırmalarının en büyük katkısı kültür araştırmalarına yeni kapılar aralamasında gizlidir.

Sözlü kaynakta anonim olarak doğan masallar, icra ve oluşumda köklü bir geleneğe bağlı, kolektif bilince dayalı yapısı ile kişiöğlunu terbiye etmektedir. Zamana, muhite ve inançlara hatta anlatıcının kişilik özelliklerine göre değişikliğe uğrayan masallar, sanatkârane bir üslûpla kolektif bilinçdışının aktarımını rivayet etmektedir.

Bu makalede; Türk masal külliyyatı içindeki yeri tartışılmaz olan Billur Köşk masalları ve bilinen en eski yayınlardan biri olan Menzel'in Billur Köşk (Billur Kioshk) çevirisi ile aynı eserde bu masalların kaynaklarını ve motiflerini tasnifleyen Georg Jacob'un görüşleri aktarılmaya çalışılmıştır. Eser, Türk masallarının, Türk milletine has millî ve estetik söylem ile örtüştüğünü gösterir bir belge hüviyetindedir. Aynı zamanda masalların yayılım aşamalarını izah etmeye yönelik incelemelerin merkezinde Türk masallarına ve motiflerine -dolayısıyla kültürüne- yabancı Türkologların yaklaşım biçimlerini gösterir bir örnek olmaktadır.

Billur Köşk masalları; Türk kültürü, örfü ve geleneğine dair pek çok sosyal ve bireysel iletiyi bünyesinde toplamış bir eser olarak göze çarpmaktadır. Kitabın yazarı ve baskı tarihi bilinmese de taşbaskı ve litografya baskısı olmak üzere pek çok yayını bulunmaktadır (Boratav 1969: 424). Bu çalışmada masalların kaynağı ile ilgili bilgiler sunan, Türk kültürü ile ilgili analizlerde bulunan Menzel'in ve Jacob'un Billur Köşk masalları ile ilgili değerlendirmeleri ele alınmıştır. Savaş ve esaret ortamında millî kimliğini masal anlatarak korumaya çalışan bir anlatıcının ve bu anlatıları derleyen Menzel'in görüşleri ilgili eserden yola çıkılarak aktarılmıştır.

1. Billur Köşk Masalları Hakkında

Bilinen en eski nüshası 1876 tarihli olan Billur Köşk Masalları, Tahir Alangu'ya göre, yüzyıllar boyu halk arasına yayılmış, sevilerek okunmuş, derleyicisi bilinmeyen bir masal kitabıdır (Sakaoğlu 2003: 24; Sakaoğlu 2002: 36; Alangu 1961: 5-7). Tahir Alangu, "Billur Köşk Masalları" adlı kitabının ön sözünde bu masal kitabının, diğer masal kitaplarından farklı olduğunu ve böylelikle bizde ilk derleme masal kitabı hüviyeti taşıdığını ifade eder (Alangu 1961: 5-9). Masalları diğer metinlerden ayrı kılan hususlar; yerel kültür öğeleri, motif dizgeleri, meddahvârî bir üslûpla yazılmış olmaları şeklinde sıralanabilir. 1898 yılında Georg Jacob elinde baskı tarihi olmayan bir Billur Köşk kitabından ayrıca bahsetmiştir (Alangu 1961: 5).

"*Billur Köşk Hikâyeleri*" (2003) adı altında bir diğer yayın Tahir Hafizoğlu'na aittir. Hafizoğlu, eserinde bir çeşit masal antolojisi olma özelliğine sahip Billur Köşk hikâyelerinin geçmişten geleceğe uzanan özgün, duygularımıza seslenen ve edebî haz uyandıran yönü üzerinde durulması gerektiğini düşünmektedir (Hafizoğlu 2003: 8). Billur Köşk masalları diyalektiğin ve estetiğin arka planında; merak, heyecan gibi unsurlarla bezenmiş olağanüstü ve ahenkli bir anlatı tekniğine sahiptir.

Hafizoğlu, Billur Köşk Hikâyeleri adlı eserindeki Beybira adlı metni Konya-Meydan'dan derlemiştir. Bilindiği gibi Beybira, Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunun Anadolu rivayetlerindedir. Eşref İli Encep ve Arus El Arayis ise Wunderbare Erlebnisse-Seltsame Begebnisse (1959) adlı Almanca

eserden çevrilmiş metinlerdir. [1] Bu eserde yer alan bilgilere göre her iki masal da Binbir Gece masallarındandır. Almanca eserde bu hikâyelerin aslının Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan Arapça bir yazmaya dayandırıldığı belirtilmiştir (Hafizoğlu 2003: 8).

Tahir Alangu; Theodor Menzel'in neşrinde rastladığımız Billur Köşk (Billurische Kiosk) adlı eserinde bulunan Kahveci Güzeli adlı masalı müstehcen yapısı nedeniyle kendi derlemelerinden olan Mercan Kız adlı masalla değiştirmiştir. Eserini; Hırsız ile Yankesici, Sefa ile Cefa, Ali Cengiz Oyunu, Saka Güzeli, Kara Yılan adlı masallarla birlikte 1961'de neşretmiştir.

Wilhelm Radloff ile Kúnos'un hazırladığı Proben-VIII (Türk Boylarının Halk Edebiyatı) adlı eserde, Anadolu'dan derlenen masalların Avrupa masal hazinesinden ve kısmen de İran'dan izler taşıdığı belirtilmiştir (Radloff ve Kúnos 1998: 11). Billur Köşk masalları külliyyatı içinde yer alan; Muradına Eremeyen Kız, Muradına Eren Kız, Ağlayan Nar ile Gülen Ayva, Tasa Kuşu, Helvacı Güzeli, Kahveci Güzeli, Billur Köşk, Zümrütanka Kuşu masalları bu derleme eser içinde de yer almaktadır (Radloff ve Kúnos 1998).

Bilinen en eski nüshalardan ve derlemelerden yola çıkılarak ortaya konulan Billur Köşk adı altındaki masal seçkileri eseri hazırlayanların elinde yeniden şekillenmiş görülmektedir. Her dört eserde de ortak olarak ve asıl halk masalları sınıflamasında yer alan masal metinleri ise şu şekilde sıralanabilir: Billur Köşk, Helvacı Güzeli, Ağlayan Nar ile Gülen Ayva, Muradına Nail Olan Dilber (Kız), Muradına Eremeyen Dilber (Kız), Tasa Kuşu, Zümrüdü Anka (Menzel, 1923; Alangu, 1961; Hafizoğlu, 2003).

2. Theodor Menzel'in Billur Köşk Masalları Adlı Eseri

Billur Köşk masalları hakkında yapılan çalışmalar arasında Theodor Menzel'in eseri oldukça önemlidir. Menzel (1923), Billur Köşk (Billur Kiosk) adlı eserinin girişinde masal metinlerini I. Dünya Savaşı yıllarında Türk esirlerden derlediğini ve bu metinlerin birçok kişinin dikkatini cezbedecek nitelikte olduğunu vurgulamıştır.

Eserin giriş bölümü; dönemin tarihî ve sosyal durumunu yansıtan analizler içermektedir. Menzel; 1914-1918 savaş döneminde Rusya Saratov'da [2] Türk esirlerin, zor yaşam koşullarına rağmen -haysiyetinden ve onurundan ödün vermeden- verdikleri yaşam mücadelesinden ve çalışkanlıklarıyla ön plana çıkan kişilik özelliklerinden övgüyle söz etmiştir. Ayrıca bu hayranlığının sonucu olarak Türklere yardımcı olabilmek için Yusuf Akçura ile Moskova'da buluştuğunu ifade etmiştir. Bu zor yıllarda sürgünde olanların Saratov'daki Tatarların yaşam tarzına ayak uydurmaya çalıştıklarını fakat Rus dilini çözemediklerini içten bir anlatımla şu şekilde aktarmıştır:

"1914-1918 arasında sürgün hayatımın ikinci yarısında Astrahan'daki ruhu körelten hayat şartlarının aksine, savaşın patlak vermesiyle birlikte gemilerden indirilen, bütün varlıkları çalınan ve Rusya'nın iç kısımlarına sürülen Türk mahkûmlarının ve onları iskân etme çalışmaları dolayısıyla -biraz zorunlu olarak- Saratov'da bulundum. Burada onlarla ilgilenen kimse yoktu, her şeyden önce onlara geçimlerini sağlamak için yardım da bulunamıyordu. Rusların sürgün sistemi sadece düşman vatandaşlarını belirli yerlere sürme, onları birtakım tedbirlerle kontrol altında tutma ve esirlerin sağlığı ve geçimiyle artık ilgilenmemeye dayalıydı. Türk tutuklular için imtiyazlı ve zengin olmayan Saratov'un Tatar boyları -genelde küçük tacirler ve komisyoncular- din kardeşlerine camide küçük bir yer vermeleri ve onlara başka bazı kolaylıklar göstermeleri bakımından tam anlamıyla bir şanstı. Yaşlılar ve zayıflar kaderine razı

bir şekilde yaşamlarının sonunu beklerken çalışabilecek durumda olanlar ise hemen iş bulup yaşam savaşına koyuldular. Beslenme konusunda, Tatarlar gibi at etini memnuniyetle yiyenlerin durumu kolayken Osmanlı kültüründe at etine tıpkı domuz etine karşı duyduğu tiksiniyle bakanların durumu ise oldukça zordu... Ben Türklerle büyük bir özveri ile ilgilendim. Aylık desteği bulma çabalarımın dışında daha sonra Moskova'da Yusuf Akçura ile görüştim. Birlikte -Türk Kızılay'ı ile temasa geçene kadar- Kızılhaç'ın yardım parası ve elbise bağışlarının destek olabileceğini düşündük. Sürgüne gönderilenler son derece basit, tek, dar, nemli yerlerde bir arada yaşıyorlardı. Bunlar arasında Sinoplu iyi bir aileden gelen, felçli kocasına Bursa'nın sıcak hamamlarına giderken refakat eden ve geri dönüşte gemiye alınan bir kadın ve aynı şekilde bir cemaat şeyhi de vardı. Yıllarca süren sürgünden sonra bile Türklerin çoğu Tatarca konusunda bazı konuşma becerileri kazanırlarken Rusça konusunda neredeyse hiçbir kazanım elde edememişlerdi" (Menzel 1923: VII, VIII).

Menzel; esirler arasında yaşlı, okuma-yazması olmayan, hassas, şükretmesini bilen, karşılaştıkları her şeyi olumlu hâle dönüştürebilen Hüseyin Deli Mehmedoğlu adlı birinin çok güzel hikâyeler anlattığını duymuş, ondan bu olumsuz şartlar altında imkân buldukça zaman zaman Türkçe hikâyeler dinleyip yazdırmıştır. Kimi zaman bu hikâyelerin gerçek mi uydurma mı olduğunu ayırt etmekte zorlandığını da eklemiştir. Menzel; kelimeleri tek tek yazdırmakta, Deli Mehmedoğlu'na -şivesini anlayamadığı ve hızlı konuştuğu için- aynı hikâyeyi pek çok kez anlattırmakta, bunun da metin çeşitliliğine sebep olduğunu belirtmektedir. Metin çeşitliliğini anlatıcının hayal dünyasının geniş olmasına bağlamakla birlikte öncelikle hikâyeyi normal şivede dinleyip yazdırmakta sonrasında gerekli gördüğü yerleri değiştirdiğini söylemektedir:

"Sürgünler arasında, memleketine dönerken Rusların eline düşen yaşlı Sinoplu bir adam vardı. Okuma yazması olmayan, yazı dilini bilmeyen, hasta olmasına rağmen sakin karakterli ve şükretmesini çok seven bir kişiydi. Adı Hüseyin Deli Mehmedoğlu'ydü. Memleketlilerimin fedakârlıktan anladığı ile tüm iyilikleri hak edilmemiş bir nimet olarak gören bu sade insanlar hakkında hep iyi hatıralarım vardır. Tesadüf eseri Hüseyin Deli Mehmedoğlu'nun bitmek tükenmek bilmeyen bir hikâye anlatıcısı olduğunu öğrendim. En olumsuz şartlarda bile meddahvari bir tavırla anlattığı birkaç hikâyeyi Türkçe olarak derleyebildim. Kelimeleri doğru bir şekilde dikte ettirebilmek ve şiveyi muhafaza edilebilmek mevcut şartlar dolayısıyla pek mümkün değildi. Mehmedoğlu'nun hızlı konuşması ve fantezi dünyasının genişliği dolayısıyla tekrar anlatımlarda metinler çeşitlenmekteydi. Neticesinde hikâyeleri normal İstanbul şivesi ile kaydetmeye ve şive notlarını daha sonraya bırakmaya karar verdim. Sovyet İhtilali sonucunda 4 Mayıs 1918 tarihinde Saratov'dan kalkan ilk tahliye trenin başındaydım. Türkler de vatanlarına döndüler. 1918 sonbaharında Saratov'da esir bulunanların bir kısmının, vatanlarına dönünce, Berlin Dışişleri Bakanlığı'na akıbetimin ne olduğunu soran bir dilekçe yazdıklarını tesadüfen öğrendim." (Menzel 1923: IX).

Deli Mehmedoğlu'ndan on iki tane masal derlediğini ifade eden Menzel (1923: IX), çevirilerin aslıyla uyumlu olduğunu, eserini Billur Köşk adıyla yayınladığını belirtmiştir. Materyal eksikliğinden, düşünce yoksunluğundan, hükümet yasaklarından ve fikir ve vicdan hürriyeti kısıtlamalarından kaynaklanan durumlardan da ayrıca bahsetmektedir (Menzel 1923: X). Ön sözün

devamında (Menzel 1923) bu kitaptaki bazı masalların Radloff'un Proben adlı eserinde de (St. Petersburg, Leiden 1905) bulunduğunu ama bu metinlerin düzgün tercüme edilmediğini ifade etmiştir. Ona göre, hikâyeler iyi bir çeviriyi hak etmektedir. Bu anlamda kendince bir kıyaslamaya giden Menzel, kendi yazdığı masalların, Billur Köşk'ün halk dilini en özgün şekilde yakaladığını ve ne yazık ki bunların edebî olarak yeterince işlenemediğini anlatmıştır.

Menzel'e metinleri derlerken yaşadığı problemleri çözüme konusunda Dr. Numan Efendi yetişir. Bir savaş esiri olarak, Sarıkamış'ta esir edilen Dr. Numan Efendi, Menzel'e çalışmaları konusunda kaynak kişi olarak da destek olmuştur:

"Sarıkamış'ta esir alınan, önce Çin sınırına Transbaykal'a (Dauria) sürülen ve Saratov'a getirilen ve bir süre sonra da Alman sınırına kaçması konusunda yardım ettiğim tutuklu Türk doktorlardan birinden, Dr. Numan Efendi'den, çok destek gördüm. Kafkas dağlarından kaçış, Bolşeviklerin sınır kontrollünü Osmanlıların can düşmanı Ermenilere devretmelerinden dolayı mümkün değildi. Bir süre yanımda kalan Numan benim için özellikle Türk öykülerine ilgisi ve güvenilirliği dolayısıyla değerli bir kişi olmuştur. Bana şarkıların yanı sıra çocukken evde anlatıldığını duyduğu ve içeriği nedeniyle unutamadığı kadınların kötülükleri hakkındaki bir hikâyeyi de yazdırdı. Numan Rumelilydi ve baba tarafından da Sırp kökenliydi" (Menzel 1923: X).

Bu metinleri fırsat bulunca aslına sadık bir şekilde yayınlamayı düşünen Menzel, tercümeleri yaparken titiz bir şekilde çalıştığını anlatmaktadır. Billur Köşk adıyla yayınlanan külliyatta on dört adet masal derlemesi ve tercümesi bulunmaktadır. Bununla birlikte tercüme sırasında karşılaştığı problemler ise şu şekilde sıralanmaktadır: *"Materyal eksikliği, savaş dolayısıyla yaşanan psikolojik sorunlar, bölgedeki Kalmuklar ve Türkler ile temas kurma konusunda hükümetin getirdiği yasaklar..."* (Menzel 1923: X, XI). Bu sebeple elindeki malzemenin tamamını kullanmak zorunda kalan Menzel, sansürden kaçabildiği için mutlu olduğunu buna rağmen metin çevirileri konusunda sözlük gibi yardımcı materyallerin yokluğunu özellikle dile getirir.

Billur Köşk masalları Proben-VIII (St. Petersburg 1899) dışında Kúnos'un İstanbul'dan Türk Halk Masalları (Leiden 1905) adlı eserinde de ele alınmıştır. Menzel'in çalışmasını mevcut eserlerden farklı kılan en önemli vasfı, bu masalların ilk defa Billur Köşk adıyla başka bir dile tercüme edilmiş olmasıdır. Ayrıca Menzel çalışmasında bu masalarda halk kelimesinin özellikle belirtildiğini ve masalları bir üslup çalışmasıyla (alm. stilkritik) değil ilk derlendiği hâli ile yayınladığını bilhassa vurgular. Eserinin sonunda sözlerini ise şu şekilde bağlamaktadır:

"Son olarak ben o dönemde halk yazarı Mehmed Tevfik'in "İstanbul'da bir sene", Birinci Ay: Tandırbaşı (Tandyr Baschy=Am Waermekasten; Türk Kütüphanesi II., Berlin 1095) adlı eserinde yer alan ve döneminde çok meşhur masalcılarından biri olarak bilinen ünlü İncili Hanım'ın masalını veriyorum. Benim Dilrukeş olarak adlandırmak istediğim bu masal, metin dili ve üslubu bakımından yeniden gözden geçirilmeye muhtaçtır. Ama gerçek bir kocakarı masalıdır" (Menzel 1923: XI). [3]

Menzel, Temmuz 1923'de Almanya Kiel'de kaleme aldığı eserinin giriş bölümünün, masalların tamamını ele alan bir inceleme hüviyeti taşıdığını belirtmiştir.

3. Georg Jacob'un Billur Köşk Masalları İle İlgili Görüşleri

Alman oryantalist ve Türkolog Georg Jacob, Menzel'in eserinin sonuç bölümünü kaleme almıştır. Eserin düzeltmelerini kendisinin yaptığını ve çalışmalarını sırasında masal mevzularının köken ve tarih ile bağlantılı olabilecek birtakım referanslar içerdiğini belirtmiştir. Eserdeki atıflar dünya masal edebiyatı tarihine ve dolayısıyla kültür araştırmalarına katkı sağlayabilecek niteliktedir. Bu bağlamda Jacob, Chauvin'in Halk Bilimleri Derneği Mecmuası'nda (Vereins für Volkskunde) 1906 yılında yayınladığı makalesine referansda bulunmuştur. Eserinde Kúnos'un Türk halk masalları hakkındaki çalışmalarından bahsetmiştir. Benzer bir çalışmanın da kendisi tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Billur Köşk ile ilgili bildirisini 1990'da Keleti Szemle Dergisi'nde ve Türk Halk Edebiyatı (Türkischen Volksliteratur) adlı eserinde yeniden ele almıştır.

Georg Jacob, eserdeki masalarda meddahvâri anlatıma işaret olabilecek parçaların zayıf olduğunu bildirir. Bu durum -Menzel'in vurguladığı gibi- metinlerin hikâye formundan çok masal metnine has keyfiyetler taşıdığına işaret olarak okunabilir. Aynı zamanda eserdeki masal motiflerinin ise Batı masallarındaki motiflerin az çok deforme şekli gibi yansıdığını düşünmektedir. Örneğin; Billur Köşk adlı masal, Uyuyan Güzel ve Pamuk Prenses masalından izler taşımaktadır. Pamuk Prenses'in tarağı Billur Köşk'teki akdikenin değişik bir şeklidir. Pamuk Prenses'te de karşımıza çıkan ve buzdan bir kabuğu canlandıran, cücelerin yaptığı -toprağın çiçekle süslenmesi anlamına gelen- cam tabut, tabiatın kış uykusundan uyanışı ile ilgili gösterilmektedir. Billur Köşk'te de, Uyuyan Güzel ve Pamuk Prenses'te olduğu gibi, prenseslerin beraberliklerin devam edip etmediği konusu şüphelidir. Georg Jacob'a göre bu durum dâhil etme (alm. inclusa) motifini akla getirmektedir: "*Kral kızı yeraltında hapsedilir, beslenir ve sonra onun için billur saray yaptırılır -herhalde buzdan bir saraydır-, Prense buluşmadan önce kıza gül dikenini batır*" (Jacob 1923: 196).

İkinci masal olan Helvacı Güzeli masalı ise bir Genovefa motifi dizgesi içermektedir. [4]. Güzel Canfeda'nın masalında gömleğin kana bulanması motifi çok eski bir motiftir. Aynı zamanda bu masalda "*Helva Sohbetleri*" ile ilgili bilgiler bulunmaktadır: Bilindiği gibi "*Helva Sohbetleri*" Sadrazam Damat İbrahim Paşa (1718-20) döneminde gelişen, III. Sultan Ahmet'in kendisinin de ara sıra bu tür etkinliklerde bulunduğu bilinen sevilen bir Türk muhabbetiydi. (Mehmet Tevfik 1991: 46). Bu sohbetler de anlatılan hikâyeler, masallar ve oyunlar uzun kış gecelerinde haftada bir veya iki gece tertip edilmek suretiyle düzenlenir ve her kesimden ahalinin iştirak ettiği bu toplantılarda helva ziyafetleri tertip edilir, halk eğlenceye doyardı (Mehmet Tevfik 1991: 47). [5]. Georg Jacob, Ağlayan Nar ve Gülen Ayva ile ilgili bilinen en eski motifin suyun sihir bozma özelliği ile ilgili motifler olduğunu söylemektedir. Muradına Eren Kız masalında yer alan motifler Grimm Kardeşlerin Kaz Çobanı masalındaki motifleri anımsatmaktadır. Muradına Eremeyen Kız masalında da bir önceki masal gibi Kaz Çobanı ve Pamuk Prenses masalı ile benzerlikler bulunur. Kızın çiçek kokusunu içine çekmesi sembolü bir aşka ulaşma aracı olarak okunabilir (Jacob 1923: 198). [6].

İğci (Çakıcı) Baba masalında ise yaygın olarak Simson motifi görülmektedir. Bu masal ise Mavi Sakal anlatısı ile uyumlu görünmektedir. Jacob, şans kelimesinin çark kelimesi ile karşılanan bir kelime olmasını kurgu ile bağdaştırarak yorumlanması konusunda bir fikir vermektedir (Jacob 1923: 198).

Hırsız ve Yankesici masalı ise Les deux maris adlı binbir gece masalının kopyasıdır. Jacob, Cefa ile Sefa masalını ise Hugdietrich'in gelin alayına (Brautfahrt) benzerlikler göstermesi bakımından değerlendirir. Düşmana toprak atma ve bir resimle âşık olma motiflerinin kaynağının çok eskilere dayandığını ifade etmektedir (Jacob 1923: 198). Ali Cengiz masalının ise çok sevilen bir gezgin masalı olduğunu belirtmektedir.

Sonuç

Her milletin masal külliyyatı kendisinden izler taşır. Masallar diğer folklor ürünleri gibi kültürün taşıyıcı unsurlarındandır. Her şeyi mümkün kılan sınırsız yapısı ile aslında yaşanan, gerçek hayata ilişkin birçok mesajı da mecaz olarak bilinçaltına bırakan bu metinler, taşıdığı mesajlarla evrenselliğe, içeriğindeki mecaz ve sembollerle ait olduğu kültürün değerlerine vurgularda bulunur. Böylece iyinin, güzelin, eğlenceli bir oyunun nesilden nesile aktarımı olarak karşımıza çıkar.

Masallar sadece geçmiş zaman anlatıları değildir. Bu yüzden tekdüze-biçimsel değerlendirilmemelidir. Sözlü ortamdan yazılı ortama masallar bir iletişim ürün olarak eski ve yeninin terkididir. Bu anlamda, insanlığın bireysel doğumundan toplumsal uyanışına uzanan kolektif bir aktarımdır. Kavramsal düzeyde toplumsal alana, simgesel anlamda nesnel değerlere yönelik referanslarıyla Billur Köşk masalları bu bilinçdışını en özgün şekilde aktarmaktadır. Bu metinlerin alt yapısındaki arketipsel unsurlar ve mitik dokular kültürlerarasılığa ait izlerin sürümü olarak okunmalıdır.

Billur Köşk masallarının tip ve motif kataloglarına göre "Asıl Halk Masalları" kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Asıl halk masalları içinde olağanüstü masallar anlatım bakımından daha uzun, kahramanları daha fazla, olay ve durumları daha karmaşık anlatılar olarak tasnif edilmektedir. Bu masalarda masal kahramanları olarak insanüstü yaratıklar, insanlar ve hayvanlar bulunur. Asıl halk masallar içinde gerçekçi masallar kategorisinde kahramanlar gerçek hayattan alınma kahramanlardır.

Mevcut çalışmalar arasında Menzel'in Billur Köşk Masalları adlı eseri, I. Dünya Savaşı yıllarında Rusya'da esaret altında bulunan Osmanlı askerlerinin yaşam mücadelesi, Rusya'nın eğitim ve kültür faaliyetlerine müdahaleleri gibi dönemin siyasi ve sosyal şartlarını gözler önüne sermektedir. Bu eserle birlikte, Billur Köşk masallarının Türk kültür tarihine ışık tutan nice özgün okumalarla yeniden ele alınması zorunlu olmaktadır. Ayrıca Georg Jacob'un ilgili eserdeki görüşleri, motif taraması üzerinden kültürlerarasılık okumalarına zemin hazırlayacak referanslar içermektedir.

Son Notlar

[1] Eser, Hans Wehr'in (1909-1981) el-*Hikâyâtü'l-'acibe ve'l-aḥbârü'l-ğaribe* adlı bir derlemesidir (Hattingen-Ruhr 1959). Eserin neşredilmesini Wehr'e, Hellmut Ritter tavsiye etmiş ve Wehr, bir nüshasını Enno Littmann'a bırakmıştır. Wehr bu kopyadan hareketle eser üzerinde çalışırken Ritter ve Littmann'dan yardım almıştır (Güler 2013: 153).

[2] Saratov; Rusya'nın Volga bölgesinde bulunan Moskova ve St. Petersburg'dan sonra gelen büyük şehirlerinden biridir.

[3] Mehmed Tevfik tarafından 1299 yılında "İstanbul'da Bir Sene Birinci Ay Tandırbaşı" adıyla yayımlanan eserde, İncili Hanım'ın İstanbul'da yaşayan ve gayet bilindik bir masalanası olduğu anlatılır. Esere göre İncili Hanım, Kasımpaşa'da Kulaksız semtinde kalyon kâtiplerinden Mezâkî efendinin kerimesidir (Mehmed Tevfik I 1991: 17). Mahdumeye İncili Hanım denmesinin sebebi ise baba yâdigârı malın ve nakdin çoğunu inciye vermesindedir (Mehmed Tevfik I 1991: 21). İncili Hanım'ın ailesini kaybetmesinin ardından yerleştiği ve bir zamanlar babasının koruyucusu Terzibaşıcı Süleyman Ağa'nın konağında kış gecelerinde anlattığı masallardan biri de Dilrukeş adlı masaldır (Mehmed Tevfik I 1991: 23-43).

- [4] Genovefa motifi Rudolf Lindau tarafından araştırılan Choros Kardash çerçeve anlatımlarına uygundur. (Berlin 1897: 128). Bu motiflerin bulunduğu metinler, ibret olsun diye kadınlar için yazılan iyi ahlak ve terbiyeden bahseden kurgusal anlatılardır. Georg Jacob'un Xoros Kardasch (Ein orientalisches Märchen und Novellenbuch) (Berlin 1906) adlı bir eseri bulunmaktadır.
- [5] Georg Jacob aynı zamanda Türklerde "Helva Sohbetleri" ve geleneği ile ilgili olarak Tarih-i Cevdet ve Kúnos'un Ungar (Revue XIV, 1894, s. 427) adlı eserlerini referans gösterir.
- [6] Bu motif Georg Jacob'un Hohelied adlı eserinde ele alınmıştır (Berlin 1902, S.8).

Kaynakça

- Alangu, Tahir. (1961). *Billur Köşk Masalları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atnur, Gülhan (2011). "Ziya Gökalp ve Abdullah Tukay'ın Folklorla İlgili Çalışmaları". Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (Abdullah Tukay Özel Sayısı) 32. Sayı: 29-40.
- Belgil, Vehbi (1986). "Binbir Gece Masallarının Sonsuz Gençliği". Halk Kültürü, 1985/3-4, Yedinci ve Sekizinci Kitaplar, İstanbul: 55-76.
- Boratav, Pertev Naili. (1969). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: Bilgi Yay.
- Çobanoğlu, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Demiray, M. G. (1986). "Halk Masalları Üzerine Görüş ve Düşünceler". Türk Folkloru 86: 10-13.
- Demiray, M. G. (1991). "Halk Masalları Üzerine". Millî Kültür Dergisi Nisan 91.
- Filizok, Rıza (1991), *Ziya Gökalp'in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Gennep, Arnold Van (1924). "Le Folklore". Paris, Librairie Stock, Les Classiques des sciences sociales.
- Güler, İsmail (2013). "Wehr, Hans (1909-1981)". Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 43: 153.
- Günay, Umay (1998). "Masal". *Türk Dünyası El Kitabı, III. Cilt (Edebiyat)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: 425-438.
- Hafızoğlu, Tahir. (2003). *Billur Köşk Hikâyeleri*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Huth, Otto (2013). "Masal ve Megalitik Taş İnancı (Märchen und Megalithreligion)", çev. Reyhan Gökben SALUK, Gazi Türkiyat, Güz 13: 215-226.
- Mehmet Tevfik. (1991). *İstanbul'da Bir Sene (I-V. Kitap)*. (Nuri Akbayar). İstanbul: İletişim.
- Menzel, Theodor. (1923). *Türkische Märchen I, Billur Köschk (Der Kristall – Kiosk)*. Hannover, Orient-Buchhandlung Heinzlafaire.
- Orlik, Axel (1965). "Epic Laws of Folk Narrative". The Study of Folklore (ed. A. Dundes), N.J., Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc.: 129-141.
- Radloff, Wilhelm-Kúnos Ignaz. (1998). *Proben (Der Volksliteratur Der Turkischen Stämme VIII)*. Akt. ve haz. Saim Sakaoglu-Metin Ergun, Ankara: TTK.
- Sakaoglu, Saim. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ.
- Sakaoglu, Saim. (2003). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ.

- Tezel, Naki (1968). "Türk Halk Edebiyatında Masal". Türk Dili (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı), Cilt: 19, Sayı 207, Ankara: 447-457.
- Wehr, Hans. (1959). *Wunderbare Erlebnisse-Seltsame Begebnisse: Arabische Erzählungen (Kitāb al-Ḥikāyat al-aġiba wa'l-aḥbār al-ġarība)*. Hattingen: Hundt-Verlag Hattingen (Ruhr).
- Ziya Gökalp (1338/1922). "Usullere Dâir-Halkıyât I-Masallar". Küçük Mecmua 18: 9-13.